

собственом строшку, и тако ми је дело за руком изишло да сам их све ослободио и кући њивој довео. У 1816 и 1822 летма такожде сам их от два велика процеса куртариса, који су трајали први за десетину с римским капитулом 55 лет, други за границе са соседним селом Фазаном 44 лета, за које су потрошили неизброиме новце. После свег тога ја сам се лагкао даћеду мени Перојци благодарни бити како што су ми внешне показивали, за толика благодејанија мноју им учињенаја, то јест даћеду они желанију мојему удовлетворити, оне новце које су били принуђени процеса трошити на школу обратити, будући да у парохији ни један не зна читати нити писати. Али сам се ја трудио да би и до тога довео да буде школа, јербо има неки адвокат талијанин, који у том држи им страну који је киван противу мене због десетине и граница, који је био рад да се ти процеси никада не окончају, јербо је он отуда велику корист имао од Перојаца, а покрај њега и неки Перојци који су согласни у том с реченим адвокатом. За све ово досад речено в призренији моји парохијана ја не ишчем никакве содифакције, но само нека знате Ваше Високопреосвјашченство каквог су карактера гди који од моји парохијани, а имено Јован , Михаил Поповић и неки унијат из Поле Николај Кронопуло, код којег је на квартиру неки господин Валериј Актуариј из Задра који је у Поли за своје собствене послове. Ова тројица јесу они мутлажије који цело общество држе у смутњи. Прикљученија овди формулари списанија и парохији за 1829 лето посиљајутса, еже Вашему Високопреосвјашченству из всемилостијевишија наложенија мени должности известујем и с глубочајшим страхопочитанијем изостају Вашего Високопреосвјаченства

У Пероју 11 марта 1830

Веспокорнјејши раб и богомолец
Петер Маричевић
парох Перојски.⁵⁾

Никола Гаћеша

—0—

АНАСТАС ЈОВАНОВИЋ И ЦРНА ГОРА

Анастас Јовановић (1817—1899), творац српске литографије и један од првих фотографа у свету, провео је у Бечу најбоље године свога живота. У Беч је дошао 1838 год., као питомац Српске Државе да изучи бакрорез; напустио га је 1858., заједно са Обреновићима којима је био безгранично одан и ради којих је и остао у емиграцији за време владе Уставобранитеља. То „бечко

⁵⁾ Државни архив Задар, Списи Православне епархије у Задру — година 1830, св. 21, бр. 103

доба“ Анастаса Јовановића — ако бисмо могли тако да се изразимо — претставља најплоднији период у његовом уметничком стваралаштву. Радознала и осетљива духа, енергичан и жељан знања, Јовановић кроз живот није пролазио равнодушан према појавама које су га окружавале и новинама којима је XIX век тако обиловао. Чим је дознао за литографију, 1840 год., Јовановић се, независно од својих студија на бечкој Академији, почео њоме да бави; исте године набавио је од свога скромног „благоејанија“ фотографски објектив и то трећи објектив на свету; а и прве стереоскопске снимке у Бечу такође је он први израдио.

За тих двадесет година проведених у Бечу, Јовановић је долазио у додир безмало са свима људима које је пут нанио у овај европски центар. Јовановићев биограф, кћи му Катарина А. Јовановић, пише: „Као што је било ретко Србина који би дошао у Беч а да не сврати код Јовановића, који је, и поред свог посла, био сваком радо на руци да га упвати, покаже му знаменитости града, итд., тако не беше ни једнога да је дошао к њему, а да га он није одсликао“¹. Захваљујући тој Јовановићевој предузимљивости и предусретљивости, имамо данас сачувану читаву галерију скоро свих значајнијих личности које су учествовале у културном и политичком животу српскога народа средином XIX века.

Циљ је овога прилога да прикаже ко је све из Црне Горе нашао места у уметничком стваралаштву Анастаса Јовановића и да осветли Јовановићеве везе са Црном Гором и Црногорцима.

I.

Прве Јовановићеве везе са Црном Гором и Црногорцима падају, колико се данас зна, за време Његошевог боравка у Бечу у зиму 1846/47 год. Ту зиму Његош је провео у Бечу ради штампања *Горског вијенца*² и том приликом Јовановић је упознао владика, највероватније преко Вука са којим је Његош већ од раније стајао у вези³, или, можда — што је мање вероватно — преко Савке и Јована Николића, кћери и зета кнеза Милоша, у чијем је

¹ К. А. Јовановић, О животу и раду Анастаса Јовановића (СКГ XIII, 1924, 590). Ово Јовановићево дружење са нашим људима који су долазили у Беч пало је у очи и аустријским властима — које су, изгледа, будно пратиле њихова кретања — и у једном извештају бечке полиције из 1858 год. Јовановић је означен „als Commissionärs aller hierher kommenden Serben“. (А. Ивић, Архивска грађа о српским књижевним и културним радницима 1740—1880, Б. 1926, 405 — Директор бечке полиције министру барону Кемпену, Беч, 2.III.1858).

² Л. Томановић, Петар Други Петровић—Његош као владалац, Ц. 1896, 144.

³ Преписка између Вука и Његоша датира још из 1833 год. (Вукова преписка VI, Б. 1912, 358).

друштву Његош често бивао за време бављења у Бечу⁴. Из овога познанства развило се пријатељство, тако да „често пута, када је Јовановић, увече по завршетку рада, одилазио Владици, Владика му је читао из свога рукописа *Горског вијенца*“.⁵ Исто тако, „Јовановић се трудио да измири кнеза Милоша и Владика, и већ беше и успео, али се, после њиховог првог, врло успелог виђења, пријатељство опет поквари“.⁶

Његошев боравак у Бечу нашао је израза и у Јовановићевом графичком стваралаштву. 1847 год. Јовановић је израдио и објавио две литографије:

- (1) Портре владике Данила у народном црногорском оделу, у стојећем ставу — до колена.⁷

Сигнатура:

лево: Литогр. А. Јовановић 1847 десно: печ. I. Лодер
натпис: Данилџ влад(и)ка црногорски

Величина: картона: 0.254 x 0.170 портрета: 0.145 x 0.095

- (2) Портре Његоша у народном црногорском оделу, у стојећем ставу — до колена.⁸

Сигнатура: лево: Литогр. А. Јовановић у Бечу 1847

десно: Печат код Лодера

Натпис: Петар Петровић Њгош

Владика Црногорскій и Брдскій

Величина: картона: 0.540 x 0.365 портрета: 0.330 x 0.220

Постоје и колорисани примерци⁹.

Литографија под (1) чини фронтиспис првог издања *Горског вијенца*¹⁰, и према натпису који носи, требало би да претставља

⁴ Његош пише Вуку (Цетиње, I.IX. (XI) 1847) „... особито би ми драго било када бисте пријатељски од мое стране поздравили Г. Савку Г. Николића и њену напредну и благородну ћечицу, и да их увјерите да ми је спомен о њима свагда пријатан;“. На ово Вук одговара Његошу (Беч, 19.I.1848): „Управо како сам ово ваше писмо примис, једнако сам нешто слаб од кашља, зато још нијесам био код Г. Савке, да јој ваш поздрав кажем; али напријед знам да ће јој врло мило бити, јер ме је много пута за вас питала“. (Вукова преписка VI, Б. 1912, 368—370).

⁵ К. А. Јовановић, н. д., 596.

⁶ К. А. Јовановић, н. д., 596—597.

⁷ Репродуцију литографије видети у *Горском вијенцу*, издање библ. „Луча“, Б. 1940.

⁸ Репродуцију литографије видети у Његошевим *Целокупним делима* I, Б. 1926. — У Јовановићевој уметничкој заоставштини налази се и једна оваква литографија без икаквог натписа и сигнатуре.

⁹ Колорисани примерак налази се у Универзитетској библиотеци у Београду (Љ. Дурковић — Јакшић, Прилози стогодишњици *Горског вијенца*, Б, 1947, 35, нап. 15).

¹⁰ М. Ђ. Милићевић (Кнез Милош и Владика Раде, *Коло* I, 1889, 1—3; прештампано и у познатој збирци *Кнез Милош у причама*) наводи да је уз *Горски вијенац* требало да иду и 34 слике, што је касније, услед неспоразума који је настао између Милоша и Његоша, отпало. Милићевић не наводи ко је ове слике требало да изради, но Дурковићева претпоставка

оцентралну личност *Горског вијенца* — Владика Данила. Но, и најповршнији поглед на ове две литографије открива несумњиво сличност ликова на њима. М. Решетар је први, у познатој студији (1886) његошу писаној за своја издања *Горског вијенца*, индигирао да ова литографија претставља Његоша¹¹. У наше дане ово питање подробно је расветлио Др. Љ. Дурковић — Јакшић¹².

О односима између Његоша и Јовановића у периоду 1848—1850 год. немамо никаквих писмених података и, по свој прилици, они нису ни стајали у преписци¹³. Но сачуван је један ликовно-уметнички докуменат из тога периода који сведочи о Јовановићевој оданости Његошу. Тај докуменат је позната Јовановићева литографија:

(3) *Срби око певача*

Сигнатура: Литогр. А. Јовановић 848 (лево); печат J. Рау (десно).

Величина: 0.533 x 0.692 (картон);

0.433 x 0.592 (композиција).

Постоје и колорисани примерци¹⁴.

На овој литографији¹⁵ алегоричне садржине — њена основна замисао је јединство српскога народа, претстављено у сцени како народ, окупљен око гуслара, слуша народну песму — Јовановић је у низу личности, својих савременика, претставио и Његоша. Његошев лик на овој композицији идентичан је са литографијом Његоша коју је Јовановић објавио 1847 год. Разлика у приказивању Његоша на ове две литографије постоји једино у оделу: док је на литографији из 1847 год. Његош претстављен у народном црногорском оделу, дотле је на литографији *Срби око певача* претстављен као духовно лице — владика — да себи има

да је ове илустрације вероватно морао припремити Јовановић (Дурковић — Јакшић, н. д., 30) сасвим је вероватна и прихватљива, па ће ова литографија бити, ваљда, једна од 34 илустрације припремане за прво издање *Горског вијенца*.

¹¹ Видети *Горски вијенац*, девето издање М. Решетара, Б. 1928, XXVIII.

¹² Љ. Дурковић — Јакшић, н. д., 29—35. — Говорећи о Обилића медаљи коју је Његош установио, Дурковић-Јакшић износи мишљење да цртеж мора да је радио Јовановић, као познати стручњак у Бечу за сликање наших великана и јунака, о чему сведоче његови многобројни радови из наше националне историје“ (н. д., 49—50). У Јовановићевој уметничкој заоставштини није сачуван никакав цртеж или скица ове медаље, тако да ово мишљење Др. Дурковића остаје само претпоставка, — али претпоставка врло вероватна.

¹³ Ни у преписци вођеној тих година између Вука и Његоша не наилазимо на Јовановићево име.

¹⁴ Такав колорисани примерак описан је у књизи: *Опис ствари из заоставштине Вука Стефа Караџића*, Б. 1900, 29.

¹⁵ О овој литографији говори се у чланку Др. В. М. Јовановића: *О лику Филипа Вишњића и других гуслара Вукова времена (Зборник матице српске за књижевност и језик II, 1954, 67—96)*.

мантију и камилавку, а у левој руци држи књиге, вероватно своја дела.

Огист Дозон, познати француски преводилац наших народних песама, објавио је у својој збирци *L'épopée serbe* (Paris, 1888) репродукцију Јовановићеве литографије *Срби око певача* и дао опис личности које су на њој претстављене¹⁶. Међутим, у томе опису нема Његоша, премда је његов лик на репродукцији обележен (опис се завршава бројем 8, а Његош је означен бројем 9). Ово указује да је лице које је Дозону дало опис — а то лице је може се посве сигурно узети, био сам Јовановић — означило у списку и Његоша, али га је Дозон из описа изоставио. Зашто?

У разјашњењу овог питања врло нам корисно може послужити мишљење које је Дозон имао о Његошу и његовом књижевном стваралаштву. То мишљење Дозон је дао у уводу своје наведене збирке, где се на страни LXVII — LXVIII, нап. 1 изричито каже: „*Le Montenegro a eu, dans la première moitié de ce siècle, un poète lettré, son Vladika Pierre II, auteur d'une composition dramatique, le »Gorski vienatz«, que gâte l'obscurité de la pensée et du style. Il écrivait aussi des pesmas, offrant sans doute les mêmes défauts, car au tome IV de Vouk il s'en trouve deux, que l'éditeur dit avoir été faites par le Vladika, puis retravaillées ensuite par des chanteurs, dans le goût populaire.*»

Дозон, као што се види, није био у стању да осети величину и лепоту *Горског вијенца*, те отуда његово неповољно мишљење о Његошу. Ако томе Дозоновом мишљењу о Његошу додамо и разлоге са којих „је срећан да може пружити својим читаоцима“ репродукцију литографије *Срби око певача*: „... avec les costumes de la Serbie ... elle offre les portraits de plusieurs personnages ayant joué un rôle dans l'histoire du pays...“ — а Његош није претстављен у народној нашњи, већ као монах, и није био политичка личност Србије, већ Српства — мислимо да је јасно зашто је Дозон у опису Јовановићеве литографије изоставио Његоша.

У лето 1851 год. Његош се поново бавио у Бечу. Јовановић је био један од малог броја наших људи у Бечу у чијем се кругу Његош — тада већ тешко оболео — кретао. Јб. П. Ненадовић који се у то доба такође нашао у Бечу, пише:

„Сваки дан извозио се Владика у варош и у шетњу; покатад звао ме те сам и ја ишао с њим. Долазио је у литографску и фотографску радионицу Настаса Јовановића, где се сликао, седећи у великој столици, с црногорском капом на глави и у црногорским хаљинама које је свагда носио. По тој фотографији наскоро затим издао је Настас Јовановић његову литографисану слику. Та слика је најбоља Владичина слика. Такав је исти изгледао последње године свога живота“.¹⁷

¹⁶ Репродукција се налази између стр. LXXX и 1, а опис личности дат је на непагинисаној страни који би требало да носи ознаку VII.

¹⁷ Јб. П. Ненадовић, *О Црногорцима*, Б. 1929 (СКЗ 212), 139.

А када је Његошу једном позлило, пише даље Ненадовић, „и Анастас Јовановић оставио је свој посао, и усрдно се старао о свему што је око болнога Владике било потребно“.¹⁸

Ово Ненадовићево сведочанство најбоље илуструје Јовановићев однос према Његошу, заснован на дубоком и искреном поштовању према Владичиној личности.

Фотографија коју спомиње Ненадовић једина је сачувана Његошева фотографија.¹⁹ Литографија је, пак, из 1852 год.:

- (4) Портре до колена; Владика, у црногорском оделу и са капом на глави, седи у столици са великим наслоном.

Сигнатура: лево: литогр. А. Јовановић 1852

десно: Штамп. Ј. Рау

Натпис: Петаръ II Петровићъ Њѣгошъ.

Владика Црногорскій и Брдскій.

Величина: картона: 0.538 x 0.362; портрета: 0.255 x 0.242.²⁰

Испод натписа, с десне стране, аутограм: Влад. П. П. Њѣгош

Исту ову литографију — и у истој величини — Јовановић је унео и у своју познату збирку *Споменици Србски*:

- (5) Сигнатура: лево: литогр. А. Јовановић 1852

десно: печат Ј. Хефлих

Натпис: Петаръ II Петровићъ Њѣгошъ

Владика Црногорскій и Брдскій

рођ 1813 + 1851

Испод натписа, с десне стране, аутограм: Влад. П. П.

Њѣгош

лево: Споменици Србски од А. Јовановића

десно: Одѣленіе 4.

Постоје и колорисани примерци.²¹

Најзад, постоји и једна мала литографија са Његошевим ликом, врло слична двома горњима:

- (6) Портре — попрсје Његоша у црногорском оделу са капом на глави.

¹⁸ Љ. П. Ненадовић, н. д., 140.

¹⁹ Одличну репродукцију ове фотографије видети у немачком издању *Горског вијенца* — превод К. А. Јовановић (*Der Bergkranz*, Leipzig, 1939). Ненадовић греша када каже да се Његош сликао, седећи у великој столици. Столица на којој Његош седи је без икаквог наслона и ту „велику столицу“ Јовановић је сам израдио на литографији, па је Ненадовић, имајући ту литографију а не фотографију, претпоставио да и на фотографији столица има наслон.

²⁰ У Вуковој заоставштини (Опис ствари из заоставштине Вука Стеф. Караџића, Б. 1900, 31—32) наводи се, да је ова литографија величине 0,395 x 0,300, али биће да је ова литографија обрезаивана, те да стога има тај формат.

²¹ Такав колорисани примерак налази се у уметничкој заоставштини А. Јовановића. — Репродукцију литографије видети у десетом Решетаровом издању *Горског вијенца*, Б. 1940.

Натпис: Петаръ II Петровићъ Његошъ

Владика Црногорскій и Бердскій.

Величина; картона: 0.277 x 0.235; портрета: 0.113 x 0.108

Литографија је без сигнатуре, али је по изради очигледно да је Јовановићев рад. Није искључено да је литографија израђена, можда још за Владичина боравка у Бечу 1851 год.

II

Његов наследник, кнез Данило, стајао је такође у пријатељским односима са Јовановићем. Ти су односи успостављени за време Даниловог боравка у Бечу крајем 1851 год.,²² а продубљени у 1852 год. када се Данило, на путу за Русију, подуже бавио у Бечу²³. О овоме сведоче два писма кнеза Данила упућена Јовановићу 1852 год. по повратку из Русије. Она гласе:²⁴

1

Благородни Господине!

Молим Вас послаћете овди у Триесту два портрета од оних покојнога Господара и један од оних мојих, Госпо Драгу Петровићу²⁵ који живи овди. Ја данас полазим за Црну Гору. Да вам је препоручено за они мондир што се брже може. Ја сам фала Богу здраво. Молим пишите ми штогођ што бисте гођ новoga чули.

У Триесте 14/26 јул.
1852 года

Ваш почитател
К. Ц. и Бердски
Данил Петровић Његош

Молим за оне печате и за пасош да их пошљете што приед можете, овди на Мариновића²⁶ да их преда

²² 10.X.1851 год. Његош је послао Данила у Беч с препоруком Мејендорфу, руском посланику у Бечу, да га пошље у Петроград у гимназију или неку другу школу која би одговарала његовим годинама (Д. Вуксан, Књаз Данило I, Ступање на престо и прва година владе — прештампано из *Записа* — Ц. 1931, 2).

²³ Из Вуксановог писма (н. д., 4, 5, 8,) излази да се Данило бавио у Бечу у другој половини фебруара и првој половини марта 1852 год.

²⁴ Оба писма су писана старом азбуком, а овде су транскрибована новом — Вуковом азбуком.

²⁵ Драго Поповић је био трговац у Трсту (Дим. Владисављевић Вуку, Трст, 8.I.1852 — Вукова преписка IV, Б. 1909, 525). Исти Владисављевић у свом тестаменту од 10/22.IX.1849, наводећи шта има на дугу, пише: „У Г. Драге Поповића за учење детета плаћа од 5 месеци“ (н. д., 751).

²⁶ Александар Мариновић, трговац („великокупац“) у Трсту Мариновић је био ревносни пренумерант на Вукова дела (Дим. Владисављевић Вуку, Трст, 29.V.1833 — Вукова преписка IV, Б. 1909, 386; списак, пренумераната из Трста на Народне српске пословице, Ц. 1836 и Ковчежић, Беч, 1849), а преко њега су неки сакупљачи пренумераната слали Вуку новац (Илија Лумбардић Вуку, Котор, 9.IX.1833 — Вукова преписка VI, Б. 1912, 388).

Милаковићу²⁷ који остае овди за неколико дана, а ако неби почем Милаковић био овди да их Мариновић Лесандр управо сдјуцира на мене,

и дасте здраво,

у Триесте

К. Д. П. Н.

2

Почитаеми Господине!

Тек се сад пера сећам да Вам могу што писати; да Вам што пишем како сам био примљен од мое браће Црногораца; шта ћу Вам писати; кад ће ви Вуко²⁸ све потанко описати. Него само Вама за ово пишем; за оне портрете што сам их код Вас оставио да ми их све пошљете; и за мондир што најприед можете и њега послати. Може бити да знате ће су ми неке иконе остале и књиге кое сам собом из Руссие донио; молим (да) припитате и Г. Тирку²⁹ знали што за њих, да бисте ми их послали што приед, в прочем остаем

Цетиње 7. Августа
1852 года.

Ваш почитател и слуга
К. Ц. и Бердски
Д. П. Његош

„Два портрета од оних покојнога Господара“ — односи се, без сумње, на Његошев портре који је Јовановић литографисао 1852 год. Што се, пак, тиче, Данилових портрета о којима је реч у горњим писмима, тешко је рећи који је портре у питању, јер је Јовановић 1852 год. објавио две литографије са Даниловим ликом:

(1) Портре до колена — у стојећем ставу. Данило је обучен у народно црногорско одело, на глави има фес са кићанком, леву руку држи о сабљи, а десну за појасом.

Сигнатура: лево: литогр. А. Јовановић 1852

²⁷ Димитрије Милаковић (+ 1858), секретар кнеза Данила.

²⁸ Вук Поповић, рисански свештеник, који је Вука Караџића подрбно обавештавао о догађајима у Црној Гори (видети Вукову преписку VII, Б. 1913, 1—445).

²⁹ Деметар Тирка, бечки трговац. Тирке су Цинцари, али је Демитрова мајка била од породице Демелића и он је одлично говорио српски. Као пренумерант на српске књиге Деметар се увек уписивао као Димитрије (Вук: Милош Обреновић, 1828; Народне српске пословице, 1836; Српски рјечник, 1852; Правителствујуши Совјет Сербски, 1860; Ј. Живановић: М. Т. Цицерона Тускуланска испитанија, 1842). Д. Тирка је био лични повереник Милоша и Михаила Обреновића, а А. Јовановић је стајао са њиме у пријатељским односима.

десно: штамп. I. Рау

Натпис: Даниљъ Петровићъ Нѣгошъ

Наслѣдникъ Црногорскій

Величина: картона: 0.535 x 361; портрета: 0.275 x 0.150

При дну картона, с десне стране, факсимил потписа:

Даниљъ Петровићъ Нѣгошъ³⁰.

- (2) Портре до колена — у стојећем ставу. Данило је обучен у униформу са еполетама и носи ленту са звездом. Леву руку држи о сабљи, а десном је ослоњен о стуб са црногорским грбом и у њој држи рукавицу. На стубу стоји велика капа са перјаницом.

Сигнатура: лево: литогр. А. Јовановић 1852

десно: печат Бекер

Натпис: Даниљъ Петровићъ Нѣгошъ

Књазъ Црногорскій.

Величина: картона: 0.537 x 0.360; портрета: 0.323 x 0.140.

Данилова титула на првој литографији указује да је она морала бити рађена пре но што је Данило добио сагласност руског цара за узимање титуле кнеза и увођење световне владавине у Црној Гори.³¹

Као што се види, садржина горњих Данилових писама Јовановићу углавном је приватне природе. Но, реченица: „Молим пиштите ми штогођ што бисте гођ новoga чули“ указује да је Јовановић имао да свршава Данилу и послове који су излазили из оквира приватног карактера. Да је ово тачно, види се из Јовановићевог писма од 21 септембра 1852 књазу Данилу које је, делимично у изводу а делимично изворно, објавио Д. Вуксан:³²

„Овде је био пре три дана Министар Србски Господин Гарашанин, које му сам све по реду показао, тако исто и књазу Милошу, који је нарочито захтевао кад није срећан био, вели, Вас лично видети, да бар униформу Вашу види и свима се је особито допала. Господ. Гарашанин ми је захтевао, те сам му и један пасош дао да у Србију понесе, и нашао је за добро што сам сходан Књаж. Срб. пасошу начинио.

О ствари, коју сам с Вама имао реч за Београд, ништа не могу Вам јавити, нит се је тело о том са мном корешпондирати; будући, да су чули да ћу доле доћи, одговорили су ми, да ће самном усмено разговарати кад доле дођем, јер су разумели да поверење Ваше Светлости уживам . . .“

³⁰ У Вуковој заоставштини (Опис ствари из заоставштине Вука Стеф. Караџића, Б. 1900, 159) описана је ова литографија отиснута на картону нешто мање величине (0.410 x 0.315).

³¹ Питање Даниловог признања за кнеза Црне Горе било је решено тек око половине јуна 1852 год., о чему је гроф Лев Сењавин обавестио Данила писмом 18 јуна 1852 год. (Д. Вуксан, н. д., 8).

³² Записи XXV, 1941, 160: Д Вуксан, Неколико писама из времена кнеза Данила (2).

У Јовановићевом писму нарочито је значајан последњи став. Очигледно је, да се овде ради о неком послу политичке природе, али какове — то је тешко рећи. Извесно је „да је ова мисија била врло одговорног карактера, кад се о њој није „тело ... корешпондирати“, већ је остављена за усмен разговор кад Јовановић дође „доле“ — тј. у Земун.

Наредне, 1853 године Јовановић је израдио још једну литографију са ликом кнеза Данила:

- (3) Портре до колена — у стојећем ставу. Данило је у народном црногорском оделу, огрнут доламом, а у левој руци држи капу и сабљу.

Сигнатура: лево: литогр. А. Јовановић 1853

десно: печат Ј. Хеффлих

Натпис: Данилџ I

Daniel I

Књаз Црногорскій

Fürst von Montenegro.

Величина: картона: 0.538 x 0.360; портрета: 0.325 x 0.265

Постоје и колорисани примерци.

Пада у очи Данилова титула и паралелни немачки текст, што је потпуно у духу тадањих тежњи да и од Аустрије буде признат за кнеза. Литографија је, свакако, настала за време Данилова боравка у Бечу, априла 1853 год., који је уследио на позив Аустрије да са Данилом „расправи и разјасни извјесне проблеме у вези са односима између наше Царевине и Црне Горе“.³³

Исте године кнез Данило је основао орден с мотивацијом „да би могли наградити храброст и заслуге наши поданика и свију они, који су се посветили обрани свете ствари, независности отечества, установили смо ред заслуге за независност Црне Горе“.³⁴ Јовановић је био међу првима ван Црне Горе који су ово одликовање понели. 4/16 марта 1854 год. кнез Данило одликује Јовановића својим орденом и пише му да то чини „за оне дичне труде, које сте Ви с похвале достојним Вашим художеством живописаца из истиног родољубија на жртвеник својега отечества принијели и тим из мртвих воздигли многе неумрле наше старе и нове списатеље и јунаке“.³⁵

Ово одликовање Данило је учинио, свакако, и из признања за Јовановићев рад на изради литографија са његовим ликом. За једну од тих литографија дознајемо из Вукове заоставштине⁵⁰:

- (4) Портре у стојећем ставу — до колена. Данило је обучен у црногорско одело. Десну руку спустио је, савијених прстију, на лист хартије који лежи на каменом бранику

³³ Ј. Јовановић, Стварање Црногорске Државе и развој црногорске националности, Ц, 1947 (1948), 254; Д. Вуксан, Књаз Данило Петровић Његош. II, Друга година владе (1853) — прештампано из *Записа* — Ц. 1931, 14

³⁴ Д. Вуксан, н. д., 21.

³⁵ Д. Вуксан, Књаз Данило Петровић Његош. III, Трећа година владе (1854) — прештампано из *Записа* — Ц. 1936, 22—23.

⁵⁰ Опис ствари из заоставштине Вука Стеф. Караџића, Б. 1900, 26-27

десно: до њега, а левом се подбочио о сабљу. Кнез на себи има
одличја и ленту.

Сигнатура лево: А. Јовановић
десно: печат: Ј. Халер

Натпис: Daniel I. Prince du Montenegro

Величина: листа: 0.395 x 0.300; отиска: 0.290 x 0.234

Отисак је на листу кинеског папира.

Литографија није датирана, али се време у коме је она настала може, мислимо, ипак са сигурношћу утврдити. То је време акције кнеза Данила у Паризу, 1857 године, за коју је ова литографија морала бити, нарочито и израђена. На овај закључак упућују: (а) француски натпис на литографији и нарочита хартија на којој је она отиснута; (б) претстављање кнеза Данила ослоњеног на лист хартије који лежи на каменом бранику, што симболизује изношење политичких и државно-правних захтева Црне Горе.

Једна од главних тековина Данилове владе на просветном пољу јесте обнављање рада штампарије на Цетињу. Слова за штампарију отпремљена су крајем фебруара или почетком марта 1858 год. из Беча за Црну Гору. О овоме дознајемо из писма Љубе Ненадовића кнезу Данилу (Беч, 13/25.II.1858) у коме му јавља: „Штампарија је сва готова и сви дана спаковаћемо је и спремита је за Триест, она је већ овде“.³⁷ На основу овог Ненадовићевог писма и његових каснијих интересовања за штампарију,³⁸ изнето је тврђење да се „о овој набавци старао... Љуб. Ненадовић“.³⁹ Но, ово тврђење је погрешно. Из наведеног Ненадовићевог писма излази: (1) да се Ненадовић само старао о отпреми слова — и то са неком личношћу чије име не помиње — а не и о њиховој набавци; (2) да су слова однекуд допремљена у Беч, те да, према томе, нису набављена у самом Бечу.

Та личност која се старала о набавци слова није био Ненадовић, већ Анастас Јовановић. Ово сазнајемо из једног извештаја бечке полиције од 25.IV.1858 год. о Ненадовићу — чије је кретање она будно пратила — а у коме, између осталог, изричито стоји: „Wie es heisst, soll Nenadović von Fürsten Danilo den Auftrag erhalten haben, ihm die schon vor zwei Jahren in Wien bei dem Photographen Jovanović bestellten Lettern im altslavischer, lateinischer und deutscher Sprache schleunig nach Cettinje zu senden, da

³⁷ Д. Вуксан, Преписка Петровића—Његоша с нашим књижевницима. Књаз Данило и Љуба Ненадовић (Записи I, 1927, 368 — у писму су шифрована имена лица и места).

³⁸ Ненадовић Данилу, Београд, 13.III.1858 и (Београд), 9.IV.1858 (Д. Вуксан, н. д., Записи II, 1928, 54, 114).

³⁹ Митар Дазовић, О развоју штампе и стогодишњици наше штампарије (у књизи Д. Вуксана, Преглед штампе у Црној Гори 1834—1934, Ц. 1934, 166).

Danilo die vernachlässigte Buchdruckerei zu Cettinje wieder neu einzurichten gedenke“.⁴⁰

Крајем 1858 год. Јовановић је заједно са Обреновићима напустио Беч и вратио се у Србију. Заузет другим пословима — управитељ двора Обреновића — он не стиже да раду на литографији посвети своје пуно време. Отуда је број Јовановићевих литографија из овог периода врло мали. А међу тим малобројним литографијама налази се и једна са ликом кнеза Данила:

(5) Портре до колена — у стојећем ставу. Данило има на себи народно црногорско одело и огрнут је доламом. У левој руци држи сабљу, а у десној капу.

Натпис: Данијлъ I Daniel I
Князь Црногорскій Prince du Monténégro.

Сигнатура: лево: литогр. А. Јовановић 1860
десно: печат. Х. Халер

Величина: картона: 0.539 x 0.365; портрета: 0.155 x 0.145

Литографија је рађена последње године Данилова живота и владавине и она је, свакако, и последња литографија са Даниловим ликом коју је Јовановић израдио.

III

Његош и кнез Данило заузимају, као што се види, врло видно место у графичком стваралаштву Анастаса Јовановића. Но, они нису једини из Црне Горе чије ликове сусрећемо на бројним Јовановићевим портретима — литографијама. У Јовановићевој уметничкој заоставштини сачувани су литографисани портрети још тројице људи који су средином процлог столећа играли видну улогу у политичком животу Црне Горе.

(1) *Перо Томов Петровић*

У Јовановићевој уметничкој заоставштини чува се једна литографија — портре постаријег човека у црногорском оделу, ослоњеног левом руком о сабљу, а десном о стену на којој му стоји капа. Портре е величине 0.257 x 0.177, а отиснут је на картону величине 0.536 x 0.360.

Литографија је без икаквог натписа: на њој није отиснуто ни кога претставља, ни ко је, када и где портре радио.

Међутим, личност претстављена на литографији идентификована је једном забелешком коју је при дну литографије ставила својом руком Јовановићева кћи, а која гласи: *Перо, брат владике Његоша црногр.*

Ова забелешка коју је, ван сваке сумње по казивању свога оца, учинила К. А. Јовановић открива нам да је на литографији претстављен Перо Томов Петровић, президент Сената црногорског за живота Владичића и прве две године Данилове владе.

⁴⁰ А. Ивић, Архивска грађа о српским и хрватским књижевним и културним радницима П. 1790—1897, Б. 1931, 254—255

Литографија носи све одлике Јовановићевих радова из ове области, и о томе да је она Јовановићево дело — не може бити никакве сумње.⁴¹ Но, поставља се питање зашто је литографија отиснута без икакве ознаке?

Мислимо, да ово питање треба довести у везу са Перовим дуговањем Анастасу Јовановићу за које дознајемо из писма Вука Поповића Вуку Караџићу (30.I.1854) у коме му, у вези са Јовановићем, пише: „Ако га видите, реците му за онај дуг што га има имати од пок. Пера, биће брзо подмирен, јер га је покојник читовао, и новци су остављени код нашег околишног капетана“.⁴² Поповић не спомиње ни износ ни основ дуговања, али тешко је претпоставити да би Перо, који је у своје доба био један од имућнијих људи у Црној Гори, могао дуговати Јовановићу за што друго, сем за израду портрета. Наиме, мора бити да је Перо за време свог боравка у Бечу⁴³ уговорио са Јовановићем, да му овај изради извештан број литографија са његовим ликом, стим што би посебно платио израду литографије на камену, а посебно отиске. Јовановић је обрадио камен и извадио пробни отисак, а даље отиске није вадио, чекајући да му се плати рад. То би, ваљда, био основ Перовог дуга Јовановићу, а због смрти Перове Јовановић даље отиске, претпостављамо, није ни вадио.

(2) Ђорђије Петровић

Портре у стојећем ставу — до колена. Ђорђије има на себи црногорско одело, леву руку држи на сабљи, а десном је ослоњен о стену на којој му стоји капа са перјаницом и црногорским грбом.

Сигнатура: лево: литогр. А. Јовановић 853
десно: печат Ј. Хефлих

Натпис: К. ГЕОРГИЕ ПЕТРОВИЋЪ НЪГОШЪ

Вице Президентъ Сената Црногорског
и разни Ордена Кавалѣръ

Величина: картона: 0.557 x 0.353; портрета: 0.245 x 0.252

⁴¹ Литографија је била изложена и на Јовановићевој ретроспективи 1932 год. у Београду (Ретроспективна изложба цртежа и литографија Анастаса Јовановића, Б. 1932, 14, бр. кат. 144).

⁴² Вукова преписка VII, Б. 1913, 218.

⁴³ Перо је, свакако, долазио у Беч, јер се у његовим рукама налазила трговина са Аустријом и Турском и он је заједно са Ђорђијем Петровићем, вицепрезидентом Сената, склапао посебне трговачке уговоре са трговачким кућама у Бечу, Београду и Цариграду; Перо је имао уговор са бечком трговачком кућом „Гешефт“ да јој у години 1851 испоручи око 1700 оваца и извесну количину „његушког сира“ (Ј. Јовановић, н. д., 233—234, 257).

Судећи по години израде, литографија је настала за време Ђорђејевог боравка у Бечу, крајем 1852 и почетком 1853 год., где се бавио по Даниловом налогу у дипломатској мисији.⁴⁴

Ђорђе је раније био активни царски официр у Русији,⁴⁵ те отуда на литографији оно К. испред његовог имена, значи = Кавалер.

(3) Стефан А. Перовић — Цуца

Портре до колена — у стојећем ставу. Перовић је обучен у црногорско одело, левом руком ослоњен је о сабљу, а десном — у којој држи књигу — наслоњен је о стену. Капа стоји поред њега на стени.

Испод портрета лево стоји: Steindr. v. M. Bäcker Wien
Портре је величине 0.307 x 0.275 и отиснут је на картону формата 0.538 x 0.360 у две варијанте:

(а) са натписом: СТЕФАН А. ПЕРОВИЋ ЦУЦА
Сердар и Сенатор Црногорски

(б) са факсимилом потписа: САПЦрногорац
што значи = Стефан А. Перовић Црногорац

Од прве варијанте постоје колорисани примерци.

Премда литографија није ни сигнирана ни датирана, она је, поуздано, Јовановићев рад. Техника израде то несумњиво потврђује, а и у каталогу Јовановићеве ретроспективе — који је саставила његова кћи К. А. Јовановић — наилазимо на ову литографију.⁴⁶

Перовић је у Бечу боравио у неколико наврата: за Владичина живота (1850), после његове смрти и, најзад, од фебруара 1854 до априла 1857 год. — као политички емигрант.⁴⁷ Чињеница да рад није датиран, несумњиво, показује да је он морао настати у овом задњем периоду. Јер, Перовић у Бечу није био политички емигрант који се склонио да живи у миру, већ — емигрант који је активан: он јавно, преко новина, напада кнеза Данила, а усто је „прозвао себе као наслједником књажевског поријекла“.⁴⁸ С друге стране, Перовић ужива нарочиту благонаклоност аустриског цара и аустриских власти: он ступа у аустриску војну школу као царев питамац и постаје, доцније, поручник у једном улан-

⁴⁴ Ова Ђорђејева састојала се у томе, да изради од Аустрије продају муниције и да подигне 13000 цекина које је Његош оставио Цуцима код барона Сине у Бечу (Д. Вуксан, Књаз Данило I, 17; II, 6).

⁴⁵ Ј. Јовановић, н. д., 233.

⁴⁶ Ретроспективна изложба литографија и цртежа Анастаса Јовановића, Б. 1932, 9, бр. кат. 15.

⁴⁷ Д. Страњаковић, Кнез Данило и питање признања сизеренства султанова над Црном Гором од Париског конгреса (1856) до смрти Стефана Петровића — Цуце у Цариграду 11 јуна 1857 (прештампано из *Записи*), Ц. 1930, 26 (стране су руком пагинисане).

⁴⁸ Данило Мамули, 12/24.VI.1854 (Д. Вуксан, Књаз Данило III, 4).

ском пуку; цар му плаћа дугове и униформу; купује коња и даје поред плате месечни додатак.⁴⁹

Перовићевим захтевом за израду литографије Јовановић се нашао у незгодном положају: израда литографије могла је нарушити његове добре, пријатељске односе са књазом Данилом; одбити га — значило је, скоро сигурно, изложити се мржњи једног амбициозног човека,⁵⁰ штићеника власти који му је код ње могао чинити сметње у даљем раду.⁵¹ Ове две супротности Јовановић је повезао јединим могућим решењем: израдом литографије без сигнатуре и датума. Стога је, мислимо, Јовановићева литографија са ликом Стефана Перовића, Цуце без потписа и године израде.

У свом графичком стваралаштву Јовановић је највише неговао две области: портре и иконографију. Број његових радова из ове задње области врло је обиман и пење се до близу стотине. Како пише К. А. Јовановић, „овакве су литографије затим колорисане, лепљене на платно и разапете на дрвени оквир, представљале јевтине иконе, које су се продавале у великом броју за православне цркве у Србији, Уг. Монархији и другим крајевима“.⁵²

Да ли су Јовановићеве иконе допрле и у Црну Гору? Свакако да јесу, јер имамо поузданих података да су се у граничној области Црне Горе — Боки Которској — Јовановићеве иконе продавале у великом броју.⁵³ Продају Јовановићевих икона у овом крају вршио је познати рисански свештеник Вук Поповић⁵⁴, а из једног Поповићевог писма Вуку Дознајемо да је Јовановић слао иконе на продају и неком „овдашњем Чифуту Финцу“.⁵⁵

Одржавајући сталне, скоро свакодневне везе са Црном Гором, Поповић је, свакако, преко својих људи продавао Јовановићеве иконе и по Црној Гори, а можда и трампио за србуље које

⁴⁹ Д. Страњакловић, н. д., 28.

⁵⁰ Амбициозност Стефана Перовића — Цуце запазио је још Његош (видети Његошево писмо Гагићу, руском конзулу у Дубровнику, Котор 24.III.1850, — штампано код Д. Вуксана, Споменница Петра II Петровића — Његоша — Владике Рада, Ц. 1926, 146—147). Перовићева амбициозност огледа се и на горњој литографији, на којој је приказан и као ратник и као песник: једном руком ослоњен о сабљу, а у другој држи књигу.

⁵¹ Отискивање литографија у Аустрији било је условљено одобрењем од стране цензуре. У Јовановићевој уметничкој заоставштини, у Музеју града Београда, налази се већи број тзв. „пауза скице“ за цензуру, на основу којих је ова одобравала отискивање литографије.

⁵² Ретроспективна изложба цртежа и литографија Анастаса Јовановића, В. 1932, 15.

⁵³ Преписка Вука Караџића са рисанским свештеником Вуком Поповићем (Вукова преписка VII, В. 1913).

⁵⁴ О односима Анастаса Јовановића и Вука Поповића видети: Јб. Никић, Анастас Јовановић и рисански свештеник Вук Поповић (Историски записи X, 1954, 576—582).

⁵⁵ Вукова преписка VII, В. 1913, 227 (Котор, 28.III.1854).

је набављао за Вука Караџића.⁵⁶ Да је ово тачно, потврђује чињеница да је Поповић осујетио Јовановићеву намеру да иконе, које су му се код њега налазиле, поклони некој црногорској цркви. Ово дознајемо из Поповићевог писма Вуку од 10.XII.1854 г. у коме пише за Јовановића: „... као какав паша бречи: „Иконе ођу натраг!“ и наређује ми да их предам овдје Бјеладиновићу, да их ови пода од његове стране којој црногорској цркви на поклон! Ма може се он надут као кријештавац, неће их имати натраг, него му се платити пошто смо рекли“.⁵⁷

Из овог Поповићевог писма закључујемо да је у Црној Гори постојала потражња за иконама. Томе су допринели и чести турски упади и пустошења цркава и манастира, за чију поправку није било никаквих стручних лица. Стање на овом пољу најбоље илуструје извјештај који је кнезу Данилу поднео некакав јеромонах Јевсевије и у коме пише: „У Буроњи образи Христов и образ Богородичин — престолне иконе — то не приличи образима, но Харапима, па ка крвави Харапи и апостоли и двери и све што је изобразио све не ваља ништа. Тако капетан учиње с дацкалом, да има образе покрасити“.⁵⁸

V

Општи поглед на односе Анастаса Јовановића са Црном Гором био би следећи:

Јовановићеве везе са Црном Гором заснивале су се на пријатељским односима са Његошем и књазом Данилом. Док су се Јовановићеви односи са Његошем кретали у оквиру личног пријатељства, његови односи са Данилом прелазе те оквире, о чему сведочи Јовановићево старање о набавци слова за штампарију на Цетињу.

Захваљујући Јовановићевим пријатељским односима са Његошем и кнезом Данилом, имамо сачуван већи број аутентичних портрета — у техници литографије — ова два владара Црне Горе.

Исто тако Јовановић је оставио и аутентичне портрете — литографије тројице људи који су учествовали у политичком животу Црне Горе средином XIX века: Пера Томова Петровића, Ђорђије Петровића и Стефана Перовића — Цуце.

Љубомир НИКИЋ

⁵⁶ Из Поповићевог писма Вуку, 10.XII.1854, дознајемо да је Поповић у замену за неке србуље дао, поред осталог, и „једну икону Јовановића“ (Вукова преписка VII, 253).

⁵⁷ Вукова преписка VII, 254.

⁵⁸ Д. Вуксан, Књаз Данило II. 20, нап. 2.